

Колкутіна В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПТ ПАМ'ЯТІ В ЕСЕЇСТИЦІ ВАСИЛЯ МАХНА

У статті досліджується концепт пам'яті в есеїстиці Василя Махна «Література і війна» та «Котилася торба».

Відзначається, що мімесис пам'яті найтісніше пов'язаний з історичними віхами України та презентований імпліцитно та експліцитно. Його етичні імперативи реалізувалися в культивуванні історичних звичаїв предків, тому війна в есеїстиці автора виступає колективним узагальненим концептом – експлікацію когнітивного феномена пам'яті. Есеїстичний стиль мислення Василя Махна формує імпульсивність та настроєвість як ознаки пам'яті, які дозволяють зупинитися авторові на найбільш значущих спогадах.

Наголошується, що мімесис пам'яті відображає мислетворчу роботу автора у багатьох аспектах: запам'ятовування (на підставі власного письменницького та життєвого досвіду) тих ключових націософських аспектів, котрі відтворюють семантику війни; збереження тих самих онтологічних кодів; згадування їх через певний час у нових історико-політичних реаліях. Це відбувається тому, що одним із об'єднуючих онтологічних кодів автора виступає пам'ять митця як деміурга, котра фіксує, репрезентує та у відповідний час відтворює осмислене. Саме вона постає своєрідним націєтворчим компонентом.

Доведено, що у книзі есеїв «Котилася торба» автобіографічна рефлексія осучаснюється та самоіндефікується.

Обґрунтована синергія запахової образності та кінематографічного ракурсу.

Підкреслено, що концепт пам'яті – екзистенційне осмислення націософського розвитку українського народу. Він розкривається не випадково і не виключно рефлексивно, а через різні змістові моделі, котрі трансформуються.

Ключові слова: *концепт пам'яті, Василь Махно, есей, рефлексія, націософія, есеїстичний стиль мислення й письма.*

Постановка проблеми. Попри усю вичерпаність і потрактованість, з першого погляду, лексико-семантичного маркеру «пам'ять», на нашу думку, в літературознавчому дискурсі це поняття потребує поглибленого вивчення та наукового осмислення. Легко назвати «пам'ять» феноменом, проте, асоціативна заглибленість та онтологічне осмислення дозволяють підкреслити множинність інтерпретації в сучасному літературному просторі. Її більшість цих інтерпретацій стосуються філософсько-буттєвого змісту: пам'ять-історія, пам'ять-життя людини, пам'ять-швидкоплинність сущого, колективна національна історична пам'ять. Поза вічність – теж свого роду пам'ять, котра раз у раз нагадує про себе у сучасності.

Сучасна українська есеїстика у постмодерний період, представлена творами Юрія Андруховича, Миколи Рябчука, Оксани Забужко, Тараса Прохаська, Євгена Сверстюка, Андрія Бондаря та інших авторів, відзначається розкутістю стилю, нелінійністю думки, фрагментарністю, грою слів, інтелектуальним та духовним осяянням, інтертекстуальністю, відкритістю та суб'єктивізмом

водночас. Серед її стрижневих рис Ганна Швець називає інтелектуалізм, пристрасність, поетичність, епатажність, філософічність та інтимність. Вільна, асоціативна й неповна форма есею, його рухливість і мобільність, налаштованість на контакт з іншими жанрами дозволяє розглядати есей як гібридний жанр, «структура і стиль якого підпорядковані суб'єктивній авторській логіці» [9].

Численні дослідження і переосмислення жанру есею та його домінуючих ознак призвели до потужних наукових звершень, про що свідчать праці М. Балаклицького, Н. Іванової, С. Квіта, Ю. Нестеренко, К. Сільман, Ю. Осадчої, С. Шебеліста, Г. Швець. Проте концепт «пам'ять» не виступав окремим предметом дослідження, лише представлений (разом з асоціативністю мислення) як свідчення потужного культурного потенціалу, елементом ментального націєтворчого коду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Василя Махна, нашого сучасника, есеїста, поета, публіциста ґрунтовно не досліджена у сучасній літературознавчій науці. І якщо поезія та проза автора хоч частково була вивчена (цікаві

спостереження висловили А. Дрозд, О. Плющик, О. Калинюшко), то публіцистика залишилася поза увагою дослідників. Відомі окремі позитивні рецензії на збірку його есеїв «Увздовж океану на ровері», «Околиці та пограниччя», «З голосних і приголосних: енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усякої всячини». Щодо останньої збірки, то досить слушним вважаємо думку Ігоря Набитовича, котрий вважав, що «Книжка есеїв Василя Махна, поета, мислителя й прозаїка (автора роману-літопису, який лучить у собі й ознаки літопису, й історичного роману, й роману-ріки «Вічний календар») є свідченням поєднання в особі автора і філософа культури, й поета, вартівника й доглядача мови, культурної спадщини, історії» [6].

Художні засоби втілення автобіографізму кризь призму топологічної рефлексії в есеїстичній практиці В. Махна ретельно осмислювала Тетяна Шевченко, яка слушно резюмувала: «автобіографічна рефлексія його – це своєрідне віддзеркалене проміння, така собі рефракція, що повертається до первісного витоку-джерела, однак привносить усю вагу пройденого шляху в нові дискурси – літературні, публіцистичні, культурні, географічні тощо, котрі складають есеїстичну єдність» [8, с. 236].

Постановка завдання. Метою нашою розвідки є дослідження концепту пам'ять в есеїстиці Василя Махна «Література і війна» та «Котилася торба».

Виклад основного матеріалу. Астрід Ерлл і Ансгар Нюннінг, розглядаючи різні підходи до виокремлення літературознавчої концепції пам'яті як окремої наукової обсервації, презентували індивідуальну, колективну та культурну її форму. Усі ці підходи, на нашу думку, знайшли своє відображення в есеї В. Махна «Література і війна».

Мімеzis пам'яті найтісніше пов'язаний з історичними віхами України та презентований імпліцитно та експліцитно. Індивідуальна пам'ять митців – від середньовіччя до сьогодення – знайшла своє потрактування та вираження в художній формі, адже від «Слова о полку Ігоревім» «Література обслуговувала війну, а війна ставала джерелом для укладання – ретельних чи ні – поетичних та історичних хронік» [5]. Відтворення чи пригадування як процеси пам'яті стосувалися опису воєнних подій, мужності та героїзму військових, сміливості полководців або ж князівської еліти. Етичні імперативи пам'яті реалізувалися в культивуванні історичних звичаїв предків, тому війна у цьому есеї виступає колективним узагальненим концептом – експлікацію когнітивного феномена

пам'яті: «Семантика війни однакова: у ній закладено економічну, психологічну, демографічну складові; різні суперечності суспільного характеру, територіальні зазіхання; бажання захоплювати, володіти, збагачуватися, прикриваючись спеціально приготовленими для таких випадків пропагандистськими гаслами» [5].

Водночас, просторова рефлексія дозволяє есеїсту охопити найбільш значущі задля утворення національної пам'яті сегменти: втрачене покоління, постафганський синдром, постійні радянські цензурні утиски української літератури та мистецтва, «розчавлені ілюзії». Тут відбувається модифікація пам'яті на «національну українську» і «художню», відбиту в літературі. Її упродовж усього есею й відшукує автор, подекуди констатує, що все-таки швидше знайти спогади в документалістиці чи кіномистецтві: «Документалістики і споминів учасників афганської війни видано чимало – і це заповнює національну українську пам'ять про неї, але з художньою пам'яттю, її естетичним виміром, в яких інакші природа та завдання порівняно з документалістикою чи репортажем, знову ж не склалося» [5].

Есеїстичний стиль мислення Василя Махна формує імпульсивність та настроєвість як ознаки пам'яті, які дозволяють зупинитися авторові на найбільш значущих спогадах, що викликають у нього гострі емоційні спалахи, виражені – особливо у фінальній частині есе – риторичними запитаннями. Розмірковуючи над ймовірністю реалізації художньої пам'яті у сучасній українській літературі, автор констатує: «Як на мене, справи в літературі, за окремими виїмками, у цій тематиці – не блискучі. Ліпші в кінематографі, може, тому, що брутальність часу потребує більшої візуалізації? Може, така настанова новітнього часу, який зумів через гаджети нашкодити до певної міри естетиці слова? Може, вимога римських громадян – хліба і видовищ – зосереджена, власне, на видовищах, а новітні технології наближають нас до події, залишаючи по той бік екрана, тобто в безпеці? За описами бойових дій – тільки описи, за горішнім шаром словесного ґрунту – тільки коріння трави. Поки існує людство – існуватимуть війни в парі зі спробами зберегти увесь цей бруд на письмі. І нам не уникнути відповіді на запитання: якими будуть наші література і мова по війні?» [5].

Спостерігаємо активізацію креативного потенціалу есеїстики водночас як жанру, котрий «балансує» між літературою та публіцистикою (більш науково обґрунтовано [7]), коли «мозаїчність»

думки [3] перетинається з пошуковою спрямованістю, інтелектуальне з духовним осяянням, несподівані асоціації підкорюються інформативності як однієї з основних текстових категорій, яка надає есею нового змістового тлумачення. В есеї «Література і війна» переважатиме, на наш погляд, художній, письменницький стиль оповіді, коли наратор вільно й розкуто викладає власні думки, що сприяє смисловій когерентності тексту, де концепт пам'яті лише ілюструє переймання автора щодо подальшого розвитку української літератури в різний повоєнний час.

Мімесиспам'яті відображає мислетворчу роботу автора у багатьох аспектах: *запам'ятовування* (на підставі власного письменницького та життєвого досвіду) тих ключових націософських аспектів, котрі відтворюють семантику війни; *збереження* тих самих онтологічних кодів; *згадування* їх через певний час у нових історико-політичних реаліях. Проте, у характерний спосіб авторська рефлексія, на наш погляд, композиційно циклічно виражається в однакових націозбережувальних маркерах: есеїст упродовж тексту міркує, раз у раз повертається до осмислення ролі митця в контексті війни. Змінюється лише сам збройний конфлікт (від монголо-татарської навали в середньовіччі до Першої, Другої Світової, війни в Афганістані тощо), особи письменників та їх громадянської позиції. Але мотивація («І убитий на війні поет Георг Тракл, і неушкоджений нею фізично філософ Людвіг Вітгенштайн – *однаково ненавиділи війну та служили у війську не з охоти, а з обов'язку*, який будь-яка держава оголошує священним та грозить ув'язненням або ж смертною карою дезертирам і ухильникам» [5] (курсив наш – В.К.)) та місія митця («показати протистояння українського суспільства й досягти стилістичних і психологічних глибин в його зображенні» [5]) – незмінна.

На наш погляд, це відбувається тому, що одним із об'єднуючих онтологічних кодів автора виступає пам'ять митця як деміурга, котра фіксує, репрезентує та у відповідний час відтворює осмислене. Саме вона постає своєрідним націєтворчим компонентом, завдяки якому есеїст бачиться нам з «переконливим іманентно випуклим націологічним стрижнем, зі своєю чітко окресленою формулою культурно-історичного призначення літератури та не менш чіткими ідейно-естетичними, націєстверджувальними та художньо-ціннісними орієнтирами» [2, с. 35].

Націєстверджувальні орієнтири автора органічно втілені у місця пам'яті. У книзі есеїв «Котилася торба» українські та зарубіжні міста

та містечка Чортків, Кривий Ріг, Тернопіль, Краків, Нью-Йорк виступають топосами пам'яті та увиразнюються завдяки сенсоричці запаху – запахової образності, яка рефлексивно активує спогади, інтимізує оповідь і трансформує знайомі з дитинства для автора речі (опис з фотографії, зимовий пейзаж) у засіб осмислення себе суцього: «Я можу лише уявити запахи цього осіннього і зимового міста. Певне, тому, що запахи найдовше прив'язують до місця, стаючи поживою для твоїх повернень і навернень, ти заплющувеш очі та нюхаєш цей *хліб пам'яті*» [4] (підкреслення наше – В.К.).

Тут пам'ять виступає не як певна абстрактна сутність, а як ключовий смислотворчий маркер й рефлексія одночасно, репрезентований у суттєвій націософській показчик – хліб. Разом із запаховою образністю автор застосовує кінематографічний прийом, коли фотографії вербалізують візії есеїста: «...На обох панорама міста – величний шпиль костелу, обкладений будинками, наче сірниковими коробками, що з-поміж них пробиваються лінії доріг, авта, фігури людей. Одна – позолочена осінніми деревами та розмазаною жовтою глиною повітря, на другій – наче підгорілий хліб, почорнілий сніг на дахах тих самих сірникових коробок будинків, – і це зимове місто» [4]. Таке всеосяжне просторове бачення – наче з височини пташиного польоту – дозволяє авторові зануритися у спогади й відобразити кадром-панорамною ностальгічною рефлексією. Досліджуючи інтерактивні стосунки художньої літератури та кінематографу відомий дослідник Г.Клочек слушно зазначив: «Література насамперед показує. Її міметична сутність полягає передусім у зображальності, ейдетизмі. Але при цьому необхідно враховувати, що це художнє зображення, тобто зоровий образ, «картина», «кадр», гіпотипозис і т.д., наділений енергією художнього впливу» [1, с. 7]. У синергії запахової образності та кінематографічного ракурсу осінній та зимовий пейзаж містечка Чортків модифікується на охудожнену візію, де пам'ять виступає зв'язуючим елементом між минулим та теперішнім есеїста. У минулому відбулися й запам'яталися авторові певні події, обставини, факти, котрі відтворюються й інтерпретуються у теперішньому часі (завдяки запахово-візуальному компоненту) на автобіографічну рефлексію, бо ж «Чортків для мене тепер – це фотографії» [4] (підкреслення наше – В.К.).

Отже, у книзі есеїв «Котилася торба» автобіографічна рефлексія осучаснюється та самоіндефікується: «Котилася торба» наділені статусом

самообґрунтування й самоінтерпретації крізь призму інших тлумачень, моделюють шляхи власного творчого розвитку, наділені статусом самообґрунтування й самоінтерпретації крізь призму інших тлумачень, моделюють шляхи власного творчого розвитку, ускладненого творчими порівняннями одразу на двох континентах» [9, с. 235].

Якщо проаналізувати мімезис пам'яті на прикладі топосів інших українських міст – Кривого Рогу, Тернополю – можна спостерігати, що автобіографічна рефлексія включатиме часо-просторову та звукову образність, що подекуди сприяє ототожненню колективної та індивідуальної пам'яті. Так, з одного боку, Кривий Ріг у спогадах есеїста постає робочим шахтарським містом, «що простяглося на сто кілометрів у довжину, за рудоносною жилою», тобто, осмислюється автором як невід'ємна частина радянського соціуму, уособлює колективну пам'ять про розвиток промислових регіонів України та українського народу в складі СРСР, коли «по війні катастрофічно бракувало робочих рук. Треба було відбудувати зруйновані війною шахти, а радянська промисловість потребувала вугілля та руди» [4].

З іншого боку – ретроспективно – залучає спогади-епізоди з життя родини героя, коли «коли мій дідो поїхав до Кривого Рогу, піддавшись розповідям про шахтарські заробітки та перспективи, які вимальовували заїжджі агітатори» [4], оповіді про перше кохання, розчарування, зустрічі та прощання. Топос-простір, виражений в описі Кривого Рогу як шахтарського містечка, де багато різних спортивних майданчиків, футбольних клубів, стає тим символічним кодом, що репрезентує як колективну, так й індивідуальну пам'ять. Схожий символічний код передає музична образність в одному із есеїв про Тернопіль: «У цьому місті музика, якщо її сприймати як упорядкований стрій звуків, на кшталт вишикуваних військових лав, чомусь ховалася в оркестровій ямі місцевого театру, лунала зі сцени філармонії» [4]. Вона навіює авторові різноманітні розмісли – тому ретроспекція виступає як домінуючий нарративний прийом в есеїстиці В. Махна.

Концепт пам'яті, як видно з вищезазначених наших спостережень, дотично співіснує з провідними архетипними образами. Серед найбільш уживаних в есеїстиці В. Махна зустрічаються

урбаністичні образи та образи, пов'язані з творчою лабораторією публіциста: література, поезія, семантика війни в контексті становлення громадського кредо митця-деміурга тощо. Характерно, що ці образи концептуалізуються та функціонують у часі та просторі. Трансформуючись у концепти, на змістовно-тематичному та проблемному рівні вони формують пам'ять як концепт, естетично та національно вкорінений в українську культуру, історію, менталітет. Спогади про дитинство та родину або рефлексія щодо розвитку літератури по закінченню війни, – не епізодичні фрагменти, котрі асоціативно чи спонтанно виникають у художній уяві автора – вони формують майбутній розвиток суспільства, літератури, митця або просто людини крізь призму переосмислення теперішнього або ж минулого. «Попіл пам'яті» не має залишитися лише недієздатною «золою»: «Отож, війна, умовно кажучи, з підписанням акту капітуляції не завершується. Вона не завершується ні для кого – ні для Бюлля, ні для Грасса, ні для Пауля Целана з його єврейською журбою, трудовими таборами в Трансністрії і попелом пам'яті» [5] (курсив наш – В.К.).

Висновки. Пам'ять, виступаючи ланцюжковим зв'язком між минулим та майбутнім, викристалізовується у концепт, який набуває значення своєрідного «двигуна» прийдешнього. Вибудовується своєрідний асоціативно-семантична проєкція: життя героя – спогади – НЕзабуття. Таке часо-просторове спрямування в уяві реципієнта дозволяє формувати досить оптимістичний обрій майбутнього дому як цілісного коду нації, як життєспроможного незламного простору, який існуватиме завжди, за будь-яких умов (навіть фізичного руйнування). Так виникає мотив незнищенності у есеїстиці В. Махна.

Таким чином, у проаналізованих нами публіцистичних творах Василь Махно репрезентує концепт пам'яті як екзистенційне осмислення націософського розвитку українського народу. Це відбувається не випадково і не виключно рефлексивно, а через різні змістові моделі пам'яті, котрі *трансформуються* наступним чином: від «лише зберігача інформації» на «будівника майбутнього»; від «дитячого спомину» на ключовий смислотворчий показник, котрий у подальшому сформує творче кредо митця-деміурга.

Список літератури:

1. Ключок Г. «Кінематографізм» Тараса Шевченка в контексті інтерактивних стосунків літератури й кіно. *Наукові записки. Художня література і кінематограф: проблеми інтерактивності*. Серія: Філологічні науки. Випуск 110. Кіровоград, 2012. С. 3–15.

2. Колкутіна В. Літературна есеїстика Дмитра Донцова: націософсько-герменевтичні аспекти: дис.... доктора філол. наук. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018. 496 с.
3. Колкутіна В. Семантичні індикатори в есеїстичному тексті: український та світовий досвід. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика, 2022. Т. 33 № 2, (72) с. 209–213.
4. Махно В. Котилася торба. Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/books/kotylasya-torbaï>
5. Махно В. Література і війна. Режим доступу: <https://nspu.com.ua/novini/vasil-mahno-literatura-i-vijna/>
6. Набитович І. Лабіринт із голосівок та шелестівок Василя Махна. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/115310>.
7. Сільман К.В. Есей як жанр на перетині літератури і журналістики: дис... канд. філол. наук Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2019. 228 с.
8. Шевченко Т. Автобіографізм в есеїстичній творчості Василя Махна. *Львівський філологічний часопис*. № 6, 2019. С. 232–238.
9. Швець Г. Д. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : дис. ... канд. філол. наук Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 166 с.

Kolkutina V. V. THE CONCEPT OF MEMORY IN VASIL MAKHNO'S ESSAY

The article examines the concept of memory in Vasyl Makhno's essays «Literature and War» and «The Bag was Rolling».

It is noted that the mimesis of memory is most closely related to the historical milestones of Ukraine and is presented implicitly and explicitly. The ethical imperatives of memory were realized in the cultivation of the historical records of the ancestors, therefore, the war in the author's esseism acts as a collective generalized concept – an explication of the cognitive phenomenon of memory. Vasyl Makhno's essayistic style of thinking forms impulsivity and moodiness as signs of memory, which allow the author to dwell on the most significant memories.

It is emphasized that the mimesis of memory reflects the author's creative work in many aspects: memorizing (on the basis of one's own writing and life experience) those key national philosophical aspects that reproduce the semantics of war; preservation of the same ontological codes; mentioning them after a certain time in new historical and political realities. This happens because one of the unifying ontological codes of the author performs the memory of the artist as a demiurge, which records, represents and, at the appropriate time, reproduces the meaningful. This memory is the one who appears as a kind of nation-building component.

It has been proven that in the book of essays «The Bag was Rolling» autobiographical reflection was modernized and self-defined. Reasonable synergy of olfactory imagery and cinematographic perspective were justified.

It is emphasized that the concept of memory is an existential understanding of the national philosophical development of the Ukrainian nation. It is revealed not by chance and not exclusively reflexively, but through various meaningful models that are transformed.

Key words: *concept of memory, Vasyl Makhno, essay, reflection, sociosophy, essayistic style of thinking and writing.*